

О.М. ГВОЗДЯК
(Ужгород)

ЗАПОЗИЧЕННЯ З НІМЕЦЬКИМ ЕТИМОНОМ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ

УДК 360.87

Гвоздяк О.М. Запозичення з німецьким етимомом в українських говірках Закарпаття; сторінок 8, кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті розглядаються німецькі запозичення в українських говірках Закарпаття та їх тематична поширеність.

Ключові слова: лексичні запозичення, говірки, міжмовні контакти.

У словниковому складі будь-якої мови чимало слів, запозичених з інших мов, оскільки жоден народ не живе ізольовано від інших. На території сучасного Закарпаття знаходяться у безпосередніх контактах нормативні та діалектні варіанти української, угорської, російської, словацької, німецької, румунської та інших мов. Мовна ситуація краю найтісніше пов'язана з історією регіону упродовж багатьох століть.

Дослідженням питань міжмовної взаємодії займалося чимало відомих вітчизняних та зарубіжних вчених: У. Вайнрайх [1], Е. Хауген [7], Г. Ю. Жлуктенко [2], Г. Шухардт [6], Р. Смаль-Стоцький [12], Г. Меліка [10, 11], П. Лизанець [4] та ін. Велику увагу багатоаспектності проблеми взаємодії мов приділив у своїх наукових працях проф. С. В. Семчинський [5]. Дослідники розглядають різні сторони складного процесу впливу однієї мови чи обопільного впливу; виконані вони на різних методологічних засадах і з використанням неоднакового понятійного і термінологічного апаратів.

Одним із перших важливість дослідження проблеми взаємодії мов підкреслив Г. Шухардт, який писав: «Серед усіх проблем, якими нині займається мовознавство, певно, немає жодної важливішої, ніж проблема змішування мов» [6, с. 175]. Ця теза залишається актуальною і у наші дні. Показником змішування, взаємодії мов є проникнення елементів однієї мови у структуру іншої. Це явище у лінгвістиці знайшло різне термінологічне окреслення; *взаємодія мов, змішування мов, схрещення мов, мовні контакти, взаємний вплив мов тощо, що є свідченням того, що у лінгвістиці ще не усталилася термінологія на позначення цього явища.* Зауважимо, що найуживанішими, на наш погляд, є терміни *взаємодія мов та мовні контакти*, хоча дослідники нерідко вкладають у ці терміни різний зміст.

У результаті взаємодії мов відбувається проникнення, запозичення елементів однієї мови у структуру іншої. Мовознавці розрізняють *зовнішні (екстралінгвальні)* та *внутрішні (інтралінгвальні)* причини появи запозичень. До

зовнішніх причин належать контакти між народами, зумовлені як близькістю географічного розташування, так і потребами спільного розв'язання певних політичних, економічних питань, культурним та науковим обміном. При цьому розрізняють контакти *безпосередні й опосередковані*.

Запозичення – надзвичайно складне, протяжне у часі і мінливе явище. Тому дослідники роблять спроби осмислити їх різні етапи та характерні риси, виокремлюючи при цьому свій предмет дослідження.

Наявність німецьких запозичень в говірках Закарпаття зумовлена, насамперед, заселенням краю німецькими колоністами (перша хвиля німецької колонізації тривала у XII-XIII ст., а друга – впродовж XVIII до середини XIX століття).

Предметом розгляду даної статті є лексичні германізми, які потрапили в українські говірки Закарпаття усним і письмовим шляхами через різні офіційні документи, армійські розпорядження, книги тощо.

Завданням цієї статті є дослідити взаємопроникнення побутової лексики з німецьким етимологом в українські говірки краю.

Актуальність дослідження визначається посиленням інтересом вчених-діалектологів до питання міжмовних контактів на теренах поліетнічного Закарпаття, де здавна проживають представники різних етнічних груп [2; 3; 4; 5; 10].

Матеріалом для статті послужили: а) зібраний за спеціально складеною програмою-питальником лексичний матеріал німецьких запозичень в українських говірках Закарпаття під час польових досліджень у 2012-2013 роках; б) лексикографічні праці відомих вітчизняних та закордонних вчених; в) праці вчених-істориків та філологів Ужгородського національного університету.

Як уже було сказано, запозичення з німецьким етимологом увійшли в українські говірки краю як безпосередньо, так і опосередковано. До безпосередніх запозичень відносяться такі, що увійшли внаслідок контактів із «швабами» і німцями (австрійцями) під час спільної служби в австро-угорській армії та на роботах у німецьких «гасдах». До періоду 20-х років XX ст. можна віднести слова: *шинґлі – покрівельна дрань (Schindel)*, *гак – гак, гачок (Haken)*, *штрімплі – панчоха (Strümpfe)*, прислівники *фест – твердий, міцний (fest)*, *файний – гарний, чудовий, витончений (fein)*, *танц – зовсім, цілком (ganz)*, *фурт – постійно, безперервно, завжди (fort, fortwdhrend)*, дієслова *штріковати – плести спицями (stricken)*, *ріхтовати – у знач. готувати їжу (richten)*, *більовати – прасувати (bügeln)* та ін.

Із служби в австро-угорській армії чоловіки внесли до словника говірок *флінта – рушниця (Flinte)*, *гвер – зброя (Gewehr)*, *машінгвер – кулемет (Maschinengewehr)*, *ордунок – порядок (Ordnung)*, *шпіталь – лікарня, госпіталь (Spital)*, *урлаб – відпустка (Urlaub)* тощо.

Особливо багато запозичень із німецької мови збагатили українські місцеві говірки на позначення побутової лексики: назви одягу – *аниуг* – *костюм* (*Anzug*), *мантля* – *пальто* (*Mantel*), *штрімфлі* – *носки* (*Strümpfe*), *пантлик* – *стрічка* (*Bandelette*), *футро* – *підкладка одягу* (*Futter*), *шляєр* – *фата* (*Schleier*), *шуурц* і *фартух* – *фартух* (*Schurz, Vortuch*), назви посуду – *бротванка* – *сковорода*, *пртовань* (*Bratpfanne*), *дрисляк* – *друшляк*, *решето* (*Durschlag*), *шпаргейт* – *плита* (*Sparherd*), назви меблів – *креденц* – *низький буфет*, *сервант* (австр. *Kredenz*), *буфет* (*Büfett*), *гокерлик* (*Hocker*), *шамерлик* – *табуретка*, *стілець* (*Schemmel*), *шухляда* – *висувна шухляда* (*Lade*), інші назви предметів побуту – *біглязь* – *праска* (*Bügeleisen*), *букса* – *скарбничка* (*Sparbuchse*), *горноглі* – *шпилька для волосся* (*Haarnadel*), *тріс* – *манна крупа* (*Griß*), *тріфлик* – *грифель* (*Griffel*), *куфер* – *валіза* (*Koffer*), *ташка* – *сумка* (*Tasche*), *фершлус* – *замок*, *засув* (*Verschluss*), *фуйдер* – *перо* (для письма) (*Feder*), *горногля* – *шпилька для волосся* (*Haarnadel*), *фірганги* – *гардини* (*Vorhang*) тощо.

Нами зафіксовано чимало запозичених іменників, що позначають різні предмети побуту, а також сільськогосподарську та будівельну лексику: *луфт* – *повітря* (*Luft*), *луфтбалон* – *повітряний балон* (*Luftballon*), *фришттик* – *сніданок* (*Frühstück*), *гейбер* – *лом*, *домкрат* (*Heber*), *цайгер* – *стрілка* (*Zeiger*), *декунг* – *укриття* (*Deckung*), *шанц* – *окоп*, *земельне укріплення* (*Schanze*), *шутер* – *щєбінь* (*Schotter*), *шіфер* – *шифер* (*Schifer*), *луна* – *луна* (*Lure*), *кальга* – *кафельна піч* (*Kachel*), *мана* – *карта* (*Mappe*), *штрека* – *залізниця* (*Strecke*), *гак* – *крючок*, *гак* (*Haken*), *шуфляда* – *шухляда* (*Schublade*), *шнур* – *шнур* (*Schnur*) тощо.

Більшість німецьких запозичень потрапили в українські говірки краю опосередковано і належать до другого типу германізмів. Аналіз запозиченої лексики показав, що більшість германізмів потрапили в українські говірки Закарпаття при опосередкуванні угорської мови. Наприклад: *троуєр* – *носьилиця* (*Träger, u. tryger*), *майстер* – *майстер* (*Meister, u. mester*), *шовгор* – *дівер*, *шуурин* (*Schwager, u. sougor*), *ларма* – *шум* (*Lärm, u. larma*), *танір* – *тарілка* (*Teller, u. tanyer*), *штрімфлі* – *панчоха* (*Strumpf, u. strimfli*), *госундрант* – *підтяжки* (*Hosenträger, u. hozentragen*), *прізлі* – *сухарі* (*Brösel, u. prézli*), *філілі* – *жарту* (*fidel, u. fidel*), *балта* – *сокира* (*Beil, u. balta*), *канна* – *гличик*, *кухоль* (*Kanne, u. kanna*), *крумплі* – *картопля* (*Grundbeeren, u. krumpli*), *машилик* – *петля* (*Masche, u. masli*), *піна* – *люлька* (*Pfeife, u. pipa*), *коргаз* – *лікарня* (*Kurhaus, u. korcház*), *гертика* – *лихорадка* (*Hektik, u. hektika*), *х(к)олера* – *холера* (*Cholera, u. kolera*), *мандула* – *гланди* (*Mandel, u. mandula*), *букса* – *бляшанка*, *карнавка* (для збирання грошей) (*Büchse, u. vixa*), *шміргіль* – *наждачний папір* (*Schmirgel, u. smirglipapir*), *цанглі* – *кліщі* (*Zange, u. sangli*), *цімент* – *цемент* (*Zement, u. ciment*), *параді(у)чки* – *помідори* (*Paradiespfel, u. paradicsom*), *танір* – *тарілка* (*Teller, u. tanyer*), *фанки* – *млинчик* (*Pfannkuchen, u. fank*), *шов-*

дарь – шинка (*Schinken*, у. *soudar*), фланцовати – прогулюватися (*flanieren*, у. *flancólni*) тощо.

Частина німецьких запозичень проникла в українські говірки Закарпаття через чеську та словацьку мови: кнедлики – кнедлики (*Knědel*, ч. *knedlmk(y)*), дротар – дротар (*Draht* + слов. суфікс *-ar*, с. *drotar*), нудлі, нудлики – макарони (*Nudeln*, ч. *nudle*), рафи – шина (*Reifen*, с. *raf*), шваблик – сірники (*Schweifelhslzer*, с. *Švablik*), ди(і)ля – підлога (*Diele*, с. *dyla*) тощо.

Із зафіксованих нами запозичених лексем з німецьким етимомом (570) більшість припадає на іменники (371), які позначають предмети побутового вжитку: гріс - манна крупа (*Grieß*), шпаргійт - кухонна плита (*Sparherd*), фриштик - сніданок (*Frühstück*), шпайз - комора (*Speisekammer*), драйфус - триніжка (*Dreifuß*), балта - сокира (*Beil*), шпулька - катушка для ниток (*Spule*), центімійтер - стрічка з поділом на сантиметри для вимірювання (*Zentimetermaß*), блайбас - олівець (*Bleistift*), мутерка - гайка (*Mutter*), шнурок - шнурок (*Schnur*), гоблик - рубанок (*Hobel*), бляха - бляха (*Blech*), ваза - ваза (*Vase*), друт - дрім (*Draht*), целта - палатка, намет (*Zelt*), аниуг - чоловічий костюм (*Anzug*), шлаер - фата (*Schleier*), шал - шарф (*Schal*), мантіля - пальто (*Mantel*), к/г/алоша - калоша (*Galosche*), лайбик - безрукавка (*Leibhemd*), фуптро - підкладка для пальто (*Futter*), шустер - швець (*Schuster*), шаңц - земляне укріплення (*Schanze*), штрека - рельсовий шлях (*Strecke*), шток - поверх (*Stock*), драперія - драпіровка (*Draperie*): фрайур - наречений, залицальник (*Freier*), луфт - повітря (*Luft*), тешефт - справа (*Geschäft*), цуг - протяг (*Zug*), мапа - карта (*Marretинта* - чорнило (*Tinte*), кербач - батіг (*Kerbich*) тощо.

Друге місце за кількістю займають дієслова з німецькою основою (193): шпацирувати - гуляти (*spazieren*), штопати - латати (*stopfen*), райбати - прати (*reiben*), вінчовати - бажати к-н. що-небудь (*wünschen*), шпріковати - в'язати (*stricken*), мелдовати - повідомляти (*melden*), штімовати - пасувати, підходити (*stimmen*), раховати - лічити (*rechnen*), луфтовати - провітрювати (*lüften*), вартувати - чекати (*warten*), гратульовати - вітати (*gratulieren*), штрафовати - карати (*bestrafen*), гобльовати - стругати рубанком (*hobeln*), шпріцовати - оприскувати (*spritzen*), шпуровати - заощаджувати (*sparen*) фриштиковати - снідати (*frühstückten*) і т.д.

Порівняно рідко серед німецьких запозичень зустрічаються прикметники та прислівники (6). У розмові місцевого українського населення Закарпаття ми зафіксували такі: файний - гарний, чудовий (*fein*), фест - дуже, міцно, цілком (*fest*), шіковний - спритний (*geschickt*), фрішний - свіжий (*frisch*), таңц - цілий, повністю (*ganz*), фурт - завжди, постійно, безперестанку (*fortwährend*).

У процесі активного вживання німецькі запозичення зазнали певних асиміляційних змін та пристосувань до системи української мови.

Проаналізований матеріал засвідчив, що лексичні запозичення з німецьким етимологом в українських говірках Закарпаття представлені у різних тематичних групах:

побутова лексика (назви меблів, домашнього начиння, речей побутового вжитку, їжа, напої, кондитерські вироби, назви посуду, назви одягу) – 23 %;

професійно-виробнича лексика (сільськогосподарська, будівельна, ремісничка) – 20,2 %;

суспільно-політична лексика – 3 %;

загальноживана лексика (назви господарських предметів, об'єктів та явищ, абстрактні поняття – 19 %);

назви процесів та дій – 33,8 %;

назви ознак і властивостей предметів та живих істот – 1 %.

Хоча наведені вище приклади й статистика не є вичерпними, вони є достатніми, щоб зробити такі висновки:

1. В українській говірці Закарпаття збереглося чимало германізмів, які потрапили сюди переважно усним шляхом: а) безпосередньо з німецької мови внаслідок контактів місцевого населення під час спільної служби в Австро-угорській армії та на роботах у німецьких «газдах», б) опосередковано через угорську, словацьку, чеську мови та їх говірки.

2. Запозичення відбивають характер взаємозв'язків між носіями цих мов. Найбільше запозичених слів виявлено в лексиці, пов'язаній з господарською діяльністю людей та побутом.

3. Нами встановлено тенденцію, що з часом німецькі запозичення стали вживатися в українських говірках Закарпаття рідше. Запозичені слова входять переважно до активної лексики старшого покоління, рідше їх вживають місцеві жителі середнього віку, і майже не зустрічаються вони у активному вжитку молодшого покоління.

У процесі активного вживання німецькі запозичення зазнали певних асиміляційних змін та пристосувань до системи української мови.

Отже, запозичення з німецьким етимологом потрапили в українські говірки Закарпаття не тільки різними шляхами, але й в різний період, що стане предметом окремого дослідження.

Література

1. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. – К., 1979. – 261 с.
2. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти. – К., 1966. – 232 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К., 1999. – 288 с.

4. Лизанець П.М. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття: Венгерско-украинские межъязыковые контакты. – Будапешт: Издательство Академии наук Венгрии, 1976. – 683 с.
5. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Вища школа, 1988. – 328 с.
6. Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию. – М.: Наука, 1950. – 205 с.
7. Haugen E. The Analysis of Linguistic Borrowing // *Language*. – 26/2. - 1950. – P. 210-231.
8. Hvozdyak O. Deutsches Lehngut in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens // *Interethnische Beziehungen im rumdnisch-ungarisch-ukrainischen Kontaktraum vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. – Satu Mare - Тьbingen, 1999. S. 404 – 422.
9. Hvozdyak O. Német jövényszók a kápatáljai ukrán nyelvjárásokban // Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця. – Ужгород, 2000. – С. 171-178.
10. Melika G., Hvozdyak O. Deutsch-ukrainisch-ungarische Wechselwirkung beim Gebrauch der Redensarten in der Transkarpatischen Region // *Studia Germanica Universitatis Vesprimiensis*. – 1998 / 1. – S. 69-82.
11. Melika G., Hvozdyak O. Interkulturelle Wechsekwirkung im multiethnischen Transkarpatien // *KARPATENbeeren. Bairisch-osterreichische Siedlung, Kultur und Sprache in den ukrainisch-rumdnischen Waldkarpaten*. Hrsg. Gaisbauer S., Scheuringer G. – Linz, 2006. – 51-65.
12. Smal-Stocky R. Die germanisch-deutschen Kultureinflüsse im Spiegel der ukrainischen Sprache. – Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1942. – 282 S.

ЗАИМСТВОВАНИЯ С НЕМЕЦКИМ ЭТИМОНОМ В УКРАИНСКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ

О.М. Гвоздяк

Аннотация

В статье рассматриваются немецкие заимствования в украинских говорах Закарпаття и их тематическая распространенность.

Ключевые слова: лексические заимствования, говоры, межъязыковые контакты.

BORROWINGS WITH GERMAN ETYMON IN UKRAINIAN DIALECTS OF TRANSCARPATHTA

О.М. Hvozdyak

Summary

The article deals with German borrowings in Ukrainian dialects (patois) of Transcarpathia and their thematic extension.

Key words: lexical borrowings, dialects (patois), interlingual contacts.